

İşlevsel Edimbilim yöntemiyle dilsel araçların incelenmesi II: Ünlemler ve dilin yönlendirme alanı

Ezel Babur, Hamburg Üniversitesi, Hamburg
Çiğdem Sağın-Şimşek, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Jochen Rehbein, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

Özet

Bu çalışma Türkçe'deki ünlemleri dilsel birimlerin doğal konuşma ortamındaki işlevlerinden yola çıkılarak çözümlenebileceği temeline dayanan 70'li yıllardan beri Bühler'in dil teorisine (1934) dayanarak Ehlich ve Rehbein (Rehbein, 1977; Ehlich, 1986; Ehlich ve Rehbein 1979; Rehbein, 2006 vb.) tarafından geliştirilmiş olan İşlevsel Edimbilim yöntemiyle incelemektedir. Çözümlemesi sunulacak olan ünlemler 'asıl ünlemler' sınıfından olup yazılı olarak <hm>, <hmm>, <hi>, <him>, <he>, <hee>, <ha>, <ha?>, <hıhı> şeklinde ifade edilen ünlemlerdir. Aynı zamanda İşlevsel Edimbilim bağlamında dilin, yönlendirme alanı'nın tanıtılması amaçlanmıştır.

Giriş: İşlevsel Edimbilim

Dilin İşlevsel Edimbilim yöntemiyle çözümlenmesi önce konuşma ortamında kullanılan birimlerin sesbilgisel ve sözdizimsel niteliklerinin tanımlanmasıyla başlamakta (Tablo 2) ve bu tanımlama daha sonra biçim-işlev ilişkisinin söylem ortamında Konuşucu ve Dinleyicinin zihinsel eylemleri de analiz edilerek tamamlanmaktadır. Her dilsel birimin, dilin beş temel alanından (Simge alanı (symbol field), gösterme alanı (deictic field), yönlendirme alanı (incitement field), operasyon alanı (operation field) ve tasvir alanından (tinge field)) birine tekabül ettiği bu kuramda ünlemler barındırdıkları niteliklerle yönlendirme alanı'nın çekirdeğini oluşturmaktadır (Ehlich, 1986; Rehbein, 2006).

İnceleme

Veriler: Bu çalışmada Türkiye'de tek dilli gerçekleşen iki ebeveyn-çocuk iletişiminden elde edilen 1690 sözcük içinden seçilen toplam 160 ünlem kullanılmıştır (Jochen Rehbein'in SKOBI-ENDFAS veri tabanı).

*Bu ünlemler içinden kayıt kalitesi bakımından uygun olanları PRAAT (Boersma ve Weenink 2004) adlı özel bir programla ezgi özellikleri (Ing. Pitch) belirlenmek üzere incelenmiştir ve gerek bu sesbirimlerin çeviri-yazısı yapılmış gerekse Tablo 2'deki sınıflandırma ortaya konmuştur. Her tûf fonetik yapısı farklı ancak ezgisel yapısı aynı olan birden fazla ünlemi barındırmaktadır. *Ezgisel yapı bunların işlevini ayıran tek etkidir. Bütün türlerin değişik konuşmacılar tarafından söylemin değişik zamanlarında dillendirilmesi İşlevsel analiz temelini oluşturmuştur.*

Ünlemlerin söylem içinde işlevsel analizi sonucunda aşağıdaki türler tanımlanmıştır:

Tür I: Çıkan ezgiyle söylendiğinde bu sesbirimler konuşucunun diğer eyleyenin sözcüsünü duymadığı, kısmen ya da tam olarak anlamadığını ifade etmekte ve bu ünlemlerden önceki sözcüğün tekrar iletilmesini talep etmektedir. Bu ünlem kendisine ait bir anlam taşımadığından soru olarak da nitelendirilemezler ve söylem partnerini dolaysız olarak yönlendirirler (aşağıdaki örn.).

(1)
Selbtk_Güzm_0309_4_f_ENF_111093
Güz Güznur, tek dilli, kız, 4:6 yaşında
Mut Çocukların annesi
Kür Kürşat, kız, 2 yaşlarında

44
Güz Nerde çanta-lar-ı bunların? Çantaları nerde?
Mut · Hrn
TL II

45
Güz Anne, bunların çantaları nerde?
Mut Çekmede.
Kür ((1s)) ((bağır, 5s))

Tablo 1: İşlevsel Edimbilim'de dilsel birimlerin çözümlenmesi

Yordam	Alan	Dilsel yordamları işleme sokan dilsel araçlar					Erek
Konuşucu'nun alanı	birim sözcük	ekler	tonlama	tümce türü	dilsel olmayan iletişim	edim Dinleyici'nin alanı	
anlatımsal	tasvir		+	+		Anlatımın havasına sokmak	
yönlendirici	yönlendirme	+	+	+	+	D'nin zihinsel alanına dolaysız erişim	
belginleyici	gösterme	+	+		+	Değişik aralıklarda D'nin dikkatini dil dışındaki 'nesne'lere odaklama	
simgeleyici	simge	+	+			gerçeğin bilgisel düzlemde dile özgün güncelleştirilmesi	
işleç	işlem	+	+	+	+	Dil(bilgisel) bilginin işlenmesi	

Tablo 2: İncelenen ünlem türleri

	Sesbirim (sesdizimsel çeviri-yazı)	Parça ezgisi	Çeviri-yazı
Tür I	[hɑ], [ha], [hɛ], [hu], [hm]	yükselen	,Há', ,Hé', ,Hí', ,Hm'
Tür II	[hɑ], [ha], [hɛ], [hu], [hm] [hah], [hah], [hɛh], [huh], [hmh]*	düz	,Hā', ,Hī', ,Hē', ,Hm' ,Hāh', ,Hīh', ,Hēh', ,Hm'h'
Tür III	[hɑ], [ha], [hɛ], [hu], [hm]	alçalan	,Há', ,Hé', ,Hí', ,Hm'
Tür IV	[hɑ:], [ha:], [hɛ:], [hu:], [hm:]	alçalıp yükselen	,Hā:', ,Hī:', ,Hē:', ,Hm'm'
Tür V	[hɑ:], [ha:], [hɛ:], [hu:], [hm:]	yükselip alçalan	,Hā:', ,Hē:', ,Hī:', ,Hm'm'

*veri bankasında bulunamadı, ama mümkün

Tür II: Düz ezgiyle söylenen bu gruptaki ünlemler karşıdaki konuşmacıyla tam anlamda eylemsel uyumu ifade etmektedir (örn. aş).
Tür III: Alçalan ezgiyle gerçekleştirilen ünlemler dinleyen işareti olarak da nitelendirilebilir. Başka bir Konuşucu'nun söz hakkı na müdahale etmeden onun söze devam edebileceğini ve söylemde uyumsuz bir durum olmadığını ifade ederler.
Tür IV: Alçalıp yükselen ezgi bu sesbirimlerle kullanıldığında hem diğer eyleyenin anlaşıldığını hem de söze devam etmesi gerektiğini bildirir.
Tür V: Önce yükselip sonra alçalan ezgiyle söylenen Tablo 2'deki birimler söyleyenin zihinsel durumunu iletir. Buna göre bu ünlemi söyleyen diğer kişinin sözcüsünü/ sözcüklerini önce anlamamış ama şu anda anlamıştır. Bu ünlemlerde diğer Konuşucuya 'şimdi anlaşıldı' şeklinde bir bildiri bulunmaktadır.

Söylem: Selbtk_Elcm_0044_4_f_ENF_011094

Elç Elçin, tek dilli, kız, 5:3 yaşında

Vat Elçin'in babası

1

Elç ···· aşağıda (bakalım) aşağıda!

Mut Yok. İçerde bakalım!

2

Elç ((2s)) Evde bakalım!

Vat Hē Hadi evde bakalım! Al onu

Vat Hadi evde bakalım!

Ünlemler ve dilin yönlendirme alanı:

Ünlemler Türkçe'nin en küçük sesbirimleriyle gerçekleştirilmekte olup kısıklıklar ile söylem içinde fazla emek harcamadan Konuşucu'nun duygusal ve zihinsel aktivitelerini Dinleyici'ye aktarmak ya da diğer eyleyenin söylem içindeki eylemsel gidişatına olumlu ve ya olumsuz anlamda ama dolaysız bir yoldan bir yön vermekle yükümlüdür. Bu yüzden *yönlendirme yordamını* başka hiçbir dil(bilgi)sel birime ihtiyaç duymadan gerçekleştirirler.

Yönlendirme alanı ayrıca hitap, ve yönerge (emir ve dilek kipleri) gibi biçimleri de içine almakta başlangıçta simge yordamıyla çalışmalanna rağmen yönlendirme yordamını gerçekleştiren birimler haline dönüşmektedirler.

İşlevsel Edimbilim yöntemiyle dilin analizi dilin bütün birimlerinin dilbilimin araştırma konusu olmasını sağlamaktadır.